Karimova Kamola Olimovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

O‘ZBEKISTONDA AMALDAGI PENSIYA HISOBLASH MEXANIZMINING HOLATI VA UNING SAMARADORLIGI TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi amaldagi pensiya hisoblash mexanizmi, uning yetarliligi, barqarorligi va qamrovi jihatidan tahlil qilinadi. Pensiya jamg‘armasi, Davlat statistika qo‘mitasi va xalqaro manbalardan olingan rasmiy ma’lumotlar asosida tizimdagi asosiy muammolar aniqlangan. Tahlil natijalariga ko‘ra, pensiya tizimi aholining atigi 38 foizini qamrab olgan, o‘rtacha o‘rnini bosish darajasi esa 55 foizni tashkil etadi. Norasmiy bandlik darajasi 60 foiz atrofida bo‘lib, bu tizimning moliyaviy barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, amaldagi formula matematik jihatdan asosli bo‘lsa-da, iqtisodiy va institutsional cheklovlar sababli pensiyalar fuqarolarning hayot darajasini yetarli darajada ta’minlay olmayapti.

Kalit so‘zlar: pensiya hisoblash, pensiya adekvatligi, o‘rnini bosish darajasi, ijtimoiy himoya, norasmiy bandlik.

АНАЛИЗ ДЕЙСТВУЮЩЕГО МЕХАНИЗМА НАЧИСЛЕНИЯ ПЕНСИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотатция: В данной статье анализируется действующий механизм начисления пенсий в Республике Узбекистан с точки зрения его адекватности, стабильности и охвата. На основе официальных данных Пенсионного фонда, Государственного комитета по статистике и международных источников выявлены основные проблемы системы. Согласно результатам анализа, пенсионная система охватывает лишь 38% населения, а средний коэффициент замещения составляет 55%. Уровень неформальной занятости составляет около 60%, что представляет серьезную угрозу финансовой устойчивости системы. Исследование показывает, что, несмотря на математическую обоснованность действующей формулы, пенсии не могут в полной мере обеспечить уровень жизни граждан в силу экономических и институциональных ограничений.

Ключевые слова: начисление пенсий, адекватность пенсий, коэффициент замещения, социальная защита, неформальная занятость.

ANALYSIS OF THE CURRENT PENSION CALCULATION MECHANISM IN UZBEKISTAN AND ITS EFFICIENCY

Abstract: This article analyzes the current pension calculation mechanism in the Republic of Uzbekistan in terms of its adequacy, stability and coverage. Based on official data from the Pension Fund, the State Statistics Committee and international sources, the main problems in the system are identified. According to the results of the analysis, the pension system covers only 38 percent of the population, and the average replacement rate is 55 percent. The level of informal employment is around 60 percent, which poses a serious threat to the financial stability of the system. The study shows that although the current formula is mathematically sound, pensions cannot adequately provide for the standard of living of citizens due to economic and institutional constraints.

Key words: pension calculation, pension adequacy, replacement rate, social protection, informal employment.

Kirish

Pensiya tizimi har bir davlatda ijtimoiy himoya siyosatining eng muhim tayanchi hisoblanadi. O‘zbekistonning pensiya tizimi 1993-yilda qabul qilingan “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi qonun asosida shakllangan bo‘lib, oradan o‘tgan 30 yil ichida mamlakat iqtisodiyoti va demografik tuzilmasida katta o‘zgarishlar bo‘lganiga qaramay, tizimda jiddiy tarkibiy islohotlar amalga oshirilmagan. 2025-yil 1-oktabr holatiga ko‘ra, 4,24 million fuqaro pensiya olmoqda, bu esa umumiy aholining 11 foiziga tengdir.

2024-yilgi Allianz Pension Index ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston 75 davlat ichida 71-o‘rinni egallagan. Bu ko‘rsatkich tizimning nafaqat adekvatlik, balki barqarorlik jihatidan ham jahon mezonlaridan orqada qolayotganini ko‘rsatadi. Shu bois, amaldagi pensiya hisoblash formulasi, uning moliyaviy asoslari va qamrov darajasini tahlil qilish bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir.

Ushbu tadqiqot quyidagi maqsadlarni o‘z ichiga oladi:

- Pensiya hisoblash formulasini tahlil qilish va uning tarkibiy qismlarini o‘rganish;
- Pensiya adekvatligini o‘rnini bosish darajasi orqali baholash;
- Tizim qamrovi va ishtirok darajasidagi bo‘shliqlarni aniqlash;
- O‘zbekiston tajribasini xalqaro standartlar bilan solishtirish;
- Tizimdagi asosiy muammolarni aniqlab, isloh qilish yo‘nalishlarini belgilash.

Metodologiya

Tadqiqot uchun quyidagi asosiy manbalardan foydalanildi:

- O‘zbekiston Pensiya jamg‘armasi (2025-yil oktyabr holatidagi statistik ma’lumotlar);
- Davlat statistika qo‘mitasi (demografik va iqtisodiy ko‘rsatkichlar);
- Prezident farmonlari va qarorlari;
- Allianz Pension Index 2024 ma’lumotlari;
- Xalqaro Mehnat Tashkilotining norasmiy bandlik bo‘yicha hisobotlari.

Tadqiqotda miqdoriy va sifatli yondashuvlar qo‘llanilgan. Asosiy tahlil yo‘nalishlari:

- O‘rnini bosish darajasi tahlili: pensiya miqdori bilan ish haqi o‘rtasidagi nisbatni aniqlash;
- Qamrov darajasi: pensiya tizimiga jalb qilingan aholining ulushi;
- Xalqaro solishtirma tahlil: O‘zbekistonning mintaqaviy davlatlar bilan o‘rni;
- Formulaviy tahlil: amaldagi hisoblash tizimining har bir elementi bo‘yicha baholash.

Tadqiqotda ayrim ma’lumotlarning tafsilotli shaklda mavjud emasligi, norasmiy sektor ulushining aniq hisoblanmasligi, hamda pensiya oluvchilarning daromad kvintillari bo‘yicha ma’lumotlar cheklanganligi asosiy cheklov sifatida qayd etildi.

Natijalar

Pensiya hisoblash mexanizmi quyidagicha belgilanadi:

$$P = (BP \times AMS \times 0.55) + AE + SP,$$

bu yerda:
BP – bazaviy hisoblash miqdori (471 000 so‘m),
AMS – oxirgi 10 yildagi eng yaxshi 5 yillik o‘rtacha ish haqi,
0.55 – asosiy o‘rnini bosish koeffitsienti,
AE – ortiqcha staj uchun qo‘shimcha 1% har yili,
SP – qo‘shimcha to‘lovlar (faxriy unvon, mehnat turi bo‘yicha).

Erkaklar 60 yosh va 25 yillik staj bilan, ayollar esa 55 yosh va 20 yillik staj bilan pensiyaga chiqadi. Yetarli stajga ega bo‘lmaganlar uchun ijtimoiy pensiya belgilanadi.

O‘rtacha pensiya 1,1 mln so‘mni, o‘rtacha oylik ish haqi esa 5,36 mln so‘mni tashkil etadi. Natijada amaldagi haqiqiy o‘rnini bosish darajasi 20,5% atrofida bo‘lib, bu xalqaro tavsiyalar (50–70%)dan ancha past.

Eng kam pensiya (918 ming so‘m) eng kam ish haqining (1,27 mln so‘m) 72 foizini tashkil etsada, bu ko‘rsatkich o‘rtacha pensiyalar darajasida keskin pasayadi. Shuningdek, iste’mol savati (2,15 mln so‘m) o‘rtacha pensiyadan ikki barobar yuqori, bu esa pensiya daromadlarining hayot darajasini to‘liq ta’minlay olmasligini ko‘rsatadi.

Pensiya tizimida 4,24 mln nafaqa oluvchi mavjud, bu esa aholining 11 foizi, mehnatga layoqatli aholining esa atigi 38 foizini tashkil etadi. ILO ma’lumotlariga ko‘ra, 60 foiz ishchi norasmiy sektorda band. Ayollarning 61 foizi, erkaklarning esa 73 foizi ijtimoiy sug‘urta bilan qamrab olinmagan.

O‘zbekiston Respublikasida amaldagi pensiya hisoblash mexanizmining holati va samaradorligi tahlili (2020–2024 yillar)

Yil	O‘rtacha oylik ish haqi (ming so‘m)	O‘rtacha pensiya miqdori (ming so‘m)	Pensiya–ish haqi nisbati (%)	Pensiya oluvchilar soni (mln. kishi)	Pensiya jamg‘armasi daromadi (trln. so‘m)	Amaldagi hisoblash mexanizmi tavsifi
2020	2 324	704	30,3	3,6	18,4	O‘rtacha ish haqi va staj asosida, indeksatsiya 1 marotaba yiliga
2021	2 888	830	28,7	3,7	20,5	Indeksatsiya mexanizmi takomillashtirildi, raqamlashtirish boshlandi
2022	3 425	1 010	29,5	3,8	22,8	“E-Pensiya” tizimi joriy etildi, mehnat stajini avtomatik hisoblash
2023	4 028	1 230	30,5	3,9	25,1	Pensiya indeksatsiyasi inflyatsiya darajasiga yaqinlashtirildi
2024	4 680	1 460	31,2	4	27,7	Shartli jamg‘arma hisob raqamlari joriy qilinmoqda, differensial yondashuv sinovdan o‘tmoqda

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasining rasmiy saytidan olingan ma’lumotlar asosida tayyorlandi.

Pensiya jamg‘armasiga tushumlar quyidagicha taqsimlanadi:

- Byudjet tashkilotlari – ish haqi fondining 25 foizi;
- Nobyudjet tashkilotlar – 12 foizi;
- Yakka tartibdagi tadbirkorlar – oyiga kamida 1 BHM;
- O‘zini o‘zi band qilganlar – ixtiyoriy asosda.
- Xodimlardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri badal olinmasligi ish beruvchilarni norasmiy bandlikka undaydi.

Allianz Pension Index 2024 bo‘yicha O‘zbekiston 71-o‘rinda, qo‘shni davlatlar – Qozog‘iston (34), Rossiya (37), Estoniya (22). Bu farq tizim samaradorligining pastligini ko‘rsatadi. Asosiy muammo – yuqori badallar evaziga past pensiya daromadi.

Muhokama

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, amaldagi 55 foizlik formulaviy koeffitsient amalda real daromadni aks ettirmaydi. Ish haqi uchun belgilangan yuqori chegara (5,65 mln so‘m) yuqori daromadli ishchilarda rag‘batni pasaytiradi.

Formulaning qat’iyligi zamonaviy mehnat bozoridagi o‘zgaruvchan bandlik shakllariga mos emas. Norasmiy sektorning kengligi pensiya tizimini “ikki qatlamli” holatga keltirmoqda: rasmiy xodimlar himoyalangan, norasmiy ishlovchilar esa keksalikda daromadsiz qolmoqda.

Ayollar uchun 5 yil erta pensiyaga chiqish imkoniyati ijtimoiy jihatdan foydali bo‘lsa-da, bu ularning umrbod pensiya miqdorini kamaytiradi. Bundan tashqari, ayollar norasmiy sektorda ko‘proq ishlashi sababli ularning pensiya huquqlari cheklangan.

2025-yilda Pensiya jamg‘armasiga davlat byudjetidan 20 trillion so‘mdan ortiq transfert ajratilgan. Tushumlarning kamayishi va nafaqaxo‘rlar sonining ko‘payishi moliyaviy bosimni oshirmoqda. Bu holat uzoq muddatda tizimning o‘zini o‘zi moliyalashtirish qobiliyatini yo‘qotishiga olib keladi.

OECD davlatlarida pensiya tizimlari ko‘p ustunli (multi-pillar) shaklda ishlaydi:

- Bazaviy universal pensiya;
- Ish haqi bilan bog‘liq sug‘urta pensiyasi;
- Ixtiyoriy jamg‘arma tizimi.

Bunday model ijtimoiy adolatni va moliyaviy barqarorlikni bir vaqtda ta’minlaydi. Shuningdek, ayrim davlatlarda davlat tomonidan qo‘shma (matching) badallar tizimi joriy etilib, kam daromadli ishchilarning ishtirokini rag‘batlantiradi.

O‘zbekistonda 2025-yildan boshlab pensiyani avtomatik tayinlash tizimi yo‘lga qo‘yildi, Face-ID asosida to‘lov tizimi va elektron ma’lumot bazalari integratsiyasi amalga oshirildi. Bu islohotlar boshqaruvni soddalashtirsa-da, pensiya adekvatligi muammosini hal qilmaydi.

Xulosa

Asosiy natijalar:

Pensiya tizimi aholining faqat 38 foizini qamrab olgan;

O‘rtacha haqiqiy o‘rnini bosish darajasi atigi 20–22% ni tashkil etadi;

60 foiz ishchi norasmiy sektorda bo‘lib, pensiya huquqidan mahrum;

Pensiya jamg‘armasi davlat byudjetiga yuqori darajada qaram (20 trillion so‘mdan ortiq transfert);

Xalqaro reytinglarda O‘zbekiston 71-o‘rinda turib, mintaqadagi eng past ko‘rsatkichlardan birini egallagan.

Bu muammolar keksalar orasida qashshoqlik xavfini kuchaytiradi, mehnat bozorida norasmiy bandlikni rag‘batlantiradi va moliyaviy yukni byudjet zimmasiga o‘tkazadi. Ayollar uchun erta pensiya yoshining saqlanib qolishi ularning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Tavsiyalar

- Pensiya formulasi qayta ko‘rib chiqilib, o‘rnini bosish darajasini kamida 40–50% darajaga yaqinlashtirish;
- Ishchi va ish beruvchi o‘rtasida badal yuklamasini qayta taqsimlash;
- Norasmiy sektorda band bo‘lganlar uchun ixtiyoriy, lekin imtiyozli pensiya badallari tizimini joriy etish;
- Raqamli platformalar orqali o‘zini o‘zi band qilganlar uchun soddalashtirilgan ro‘yxatga olish tizimini kengaytirish;
- Uzoq muddatli fiskal barqarorlikni ta’minlash uchun pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish va yangi moliyaviy manbalarni jalb etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Pensiya jamg‘armasi (2025). Rasmiy statistik hisobot.
2. Allianz (2024). Allianz Pension Index 2024.
3. XMT (2024). Informal Employment in Uzbekistan: Assessment and Recommendations.
4. Davlat statistika qo‘mitasi (2025). Aholi va iqtisodiy ko‘rsatkichlar.
5. Prezident Farmoni PF–108 (2024). Pensiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
6. OECD (2024). Pensions at a Glance Asia/Pacific 2024.
7. UNDP O‘zbekiston (2024). Ijtimoiy himoya va norasmiy bandlik bo‘yicha tahliliy hisobot.